

5524

۵۵

۲۸

یوسفی

نیم قرآن

www.ketab.ir

صغیر، محمد حسین علی. ۱۹۳۹- م.

تاریخ قرآن / محمد حسین علی الصغیر؛ ترجمہ روح اللہ شہیدی. - قم: مؤسسہ بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۹۸.
۲۸۰ ص. - (مؤسسہ بوستان کتاب: ۲۶۳۲) (قرآن: ۳۷۰. علوم قرآن: ۲۲۸)

ISBN 978-964-09-2050-3

فہرست نویسی براساس اطلاعات فیما.

کتاب حاضر نخستین بار با عنوان «تاریخ قرآن: وحی، نزول، جمع قرآن» با ترجمہ قاسم فائز توسط انتشارات مقام در سال ۱۳۹۰ ترجمہ و منتشر شدہ است.

کتاب: ص. [۲۷۳] - ۲۸۰؛ همچنین بہ صورت زیر نویس.

۱. قرآن - تاریخ. ۲. قرآن - علوم قرآنی. الف. شہیدی، روح اللہ، ۱۳۶۱-
مترجم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. مؤسسہ بوستان کتاب. ج. عنوان: تاریخ القرآن نویسی. د. عنوان: تاریخ قرآن: وحی، نزول، جمع قرآن. ه. عنوان.

۲۹۷/۱۹

BP ۷۱

شمارہ کتاب شناسی ملی: ۵۷۴۰۱۷۸

۱۳۹۸

■ موضوع: علوم قرآن: ۲۲۸ (قرآن: ۳۷۰)

■ گروه مخاطب: تخصصی (طلاب و دانشجویان)

شمارہ انتشار کتاب (چاپ اول): ۲۶۳۲

مسلسل انتشار (چاپ اول و بازچاپ): ۷۲۹۳

تاریخ قرآن

دکتر محمد حسین علی الصغیر

ترجمہ: دکتر روح اللہ شہیدی
عضو هیئت علمی و مدیر فارابی دانشگاه تهران

چاپ اول
۱۳۹۸

تاریخ قرآن

• نویسنده: دکتر محمدحسین علی‌الصغیر

• ترجمه: دکتر روح‌الله شهیدی عضو هیئت علمی پردیس فارابی دانشگاه تهران

• ناشر: مؤسسه بوستان کتاب

• لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

• نوبت چاپ: اول / ۱۳۸۸ • شمارگان: ۵۰۰ • بها: ۲۸۰۰۰ تومان

تمامی حقوق نشر مکتوب و الکترونیک این اثر متعلق به مؤسسه بوستان کتاب است

printed in the Islamic Republic of Iran

❖ دفتر مرکزی: قم، مخ شهدا (صفایه)، ص پ ۹۱۷/۳۷۱۸۵، تلفن: ۷-۵۵۰۳۷۷۴، فکس: ۳۷۷۴۲۱۵۴، تلفن پخش: ۳۷۷۴۳۴۴۶

❖ فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (عرضه ۱۰۰۰)، عنوان کتب با همگرا، ۱۷۰ ناشر

❖ فروشگاه شماره ۲: تهران، خیابان انقلاب، بین وصال و فلسطین، ک ۹۵۱، فکس: ۶۶۹۶۹۸۷۸

❖ فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خسروی، مجتمع پاس، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان، سوی، تلفن: ۳۲۲۳۳۶۷۲

❖ فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهارراه کرمانی، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه اصفهان، تلفن: ۳۲۲۰۱۰۰

❖ فروشگاه شماره ۵ (رنگین گمان، فروشگاه کودک و نوجوان): قم، چهارراه شهدا، نبش خیابان ارم، تلفن: ۳۷۱۰۳۱۷۹

اطلاع از تازه های نشر از طریق پیام کوتاه (SMS)، با ارسال شماره همراه خود به ۱۰۰۰۲۱۵۵ و ارسال آن در سواست ۴۰

پست الکترونیک مؤسسه: E-mail: info@bustaneketab.com

جدیدترین آثار مؤسسه و آشنایی بیشتر با آن در وب سایت: www.bustaneketab.com

با قدردانی از همکارانی که در تولید این اثر نقش داشته‌اند:

• اعضای شورای بررسی آثار • دبیر شورای کتاب و سرویراستار: محمدرضا منصقی • ویراستار: سپیدعلیرضا دانادوست

• اصلاحات حروف نگاری: زهرا امیدی و طاهره احسنی‌هما • صفحه‌آرایی: سکینه ملازاده و احمد مؤتمنی

• نمونه خوانی: مهدی سهرابی • کنترل فنی صفحه‌آرایی: سیدرضا موسوی منش

• مدیر گروه هنری: مسعود نجابتی • طراح جلد: محمود هدایی • اداره آماده‌سازی: حمیدرضا تیموری

• اداره چاپخانه: مجید مهدوی و سایر همکاران لیتوگرافی، چاپ و صحافی • مدیر تولید: عبدالهادی اشرفی

رئیس مؤسسه
محمدباقر انصاری

فهرست مطالب

۹	یادداشت متبجم
۱۵	مقدمه
۲۳	فصل اول: وحی قرآن
۲۳	مروری بر گزارش‌های موجود از زندگی پیامبر ﷺ
۲۶	وحی؛ عامل هماهنگی شئون گوناگون زندگی پیامبر ﷺ
۳۰	ابعاد مختلف پدیده وحی
۳۱	۱. تمایز وحی از مکاشفه، وحی نفسی و الهام
۳۵	۲. چیستی و چگونگی فرایند وحی
۳۹	بررسی دیدگاه خاورشناسان درباره وحی
۴۵	وحی در آینه قرآن
۵۳	نزول الفاظ قرآن بر پیامبر ﷺ
۵۷	تشکیک‌های معاصران نزول در وحی
۶۳	فصل دوم: نزول قرآن

تاریخ قرآن

- نخستین آیات نازل شده ۶۴
- نزول قرآن در شب قدر: تدریجی یا دفعی؟ ۶۷
- اسرار نزول تدریجی قرآن ۷۰
- مکی و مدنی و معیارهای آن ۸۳
- روش‌های تاریخ‌گذاری قرآن ۸۸
- مصادیق سوره‌های مکی و مدنی ۹۴

فصل سوم: جمع قرآن ۱۰۹

- کدخدی بر روایات جمع قرآن ۱۰۹
- ادله جمع قرآن در روزگار پیامبر ۱۱۱
۱. روایات دال بر جمع قرآن در روزگار پیامبر ﷺ ۱۱۴
۲. وجود مصاحف صحابه ۱۲۰
۳. روایات دال بر قرائت و ختم تمامی قرآن در روزگار پیامبر ﷺ ۱۲۲
۴. ادله دیگر ۱۲۸
۵. اشکالات وارد بر ادله جمع قرآن در دوران ابوبکر و عمر ۱۳۶
- دیدگاه‌های دیگر درباره زمان جمع قرآن ۱۴۱
- سخنی درباره چگونگی جمع قرآن در روزگار عثمان ۱۴۴

فصل چهارم: قرائت‌های قرآن ۱۵۳

- دیدگاه‌های گوناگون درباره علل پیدایی قرائت‌ها ۱۵۳
- بررسی نظریه نزول قرآن بر هفت حرف و نقش آن در پیدایی قرائت‌ها ۱۵۵
- شمار قاریان و جایگاه آنان ۱۷۲

فهرست مطالب

۱۷۹	ملاک‌های گزینش قرائت‌ها
۱۸۴	ملاک‌های اعتبار قرائت‌ها
۱۸۸	بررسی تواتر قرائت‌ها و پیوند آن با تواتر قرآن
۱۹۳	فصل پنجم: شکل قرآن
۱۹۴	مسلمانان نخستین و تجرید قرآن از نقطه و اعراب
۱۹۶	آغاز اعراب‌گذاری قرآن توسط ابوالاسود و شاگردان او
۲۰۱	تکامل اعراب و نشانه‌های قرآن
۲۰۵	روایی یا نادرایی تغیب در رسم الخط عثمانی
۲۲۳	چاپ قرآن
۲۲۷	فصل ششم: سلامت قرآن
۲۲۹	ادله عدم تحریف قرآن
۲۲۹	۱. بطلان ادعاهای تحریف موجود
۲۳۴	۲. بطلان تحریف در تمامی زمان‌های مفروض برای وقوع آن
۲۳۷	۳. بطلان روایات دال بر تحریف
۲۴۶	۴. بنیاد داشتن تحریف بر اتهامات بی‌اساس فرقه‌ای
۲۵۳	۵. بطلان مستندات کثرتاب و مشتبه تحریف
۲۶۰	۶. ناکامی اقدامات و تلاش‌ها در راه تحریف قرآن
۲۶۷	سخن پایانی
۲۷۳	کتاب‌نامه

یادداشت مترجم

در میان علوم قرآنی علمی که درباره قرآن نگاشته شده، «تاریخ قرآن» پیشینه چندانی ندارد و علمی نوپدید است. چنین می نماید که نخستین بار، خاورشناس آلمانی، تئودور نولدکه عنوان تاریخ قرآن را به کار بست و نگاشته ای با این نام پدید آورد.

نگریستن به قرآن چون پدیده ای بشری، علاقه به تاریخ علوم و سیر دگرگونی اشیا، پس از عصر روشنگری و نداشتن ترتیب تاریخی قرآن برخلاف عهدین از مهم ترین عواملی است که مغرب زمین را مهد پیدایی این علم قرار داده است.^۱

به هر رو، دیری نپایید که نگاه تاریخی به فراز و فرودهای نص قرآنی و چرایی آن، اندک اندک در پژوهش های قرآنی جای خویش را باز کرد و حتی دانشمندان مسلمان را به قلم گردانی در گستره

۱. ر.ک: محمدعلی مهدوی راد، سیر نگارش های علوم قرآنی، ص ۲۳۳ و مرتضی کریمی نیا، مقاله «پیش و پس از تئودور نولدکه: تاریخ قرآن نویسی در جهان اسلام»، ص ۱۰-۱۳.

تاریخ قرآن

یاد شده کشانید. *تاریخ القرآن و المصاحف*، موسی جارالله ترکستانی، قدیمی‌ترین کتاب مسلمانان است که درباره تاریخ قرآن نوشته شد. پس از آن، کتاب مهم و اثرگذار *تاریخ القرآن* ابوعبدالله زنجانی و نگاشته‌های فراوان دیگری با این موضوع پا به عرصه وجود نهادند.^۱ «دکتر محمدحسین علی‌صغیر»، استاد پژوهش‌های قرآنی در دانشگاه کوفه، نیز از پژوهش‌گرانی است که درخصوص تاریخ قرآن قلم زده‌اند. صغیر در این کتاب (اثر حاضر) با استواری تام و تمام قلم زده و آرای تازه‌ای عرضه کرده است.

نویسنده، در فصل نخست این کتاب از «وحی قرآن» سخن گفته و ابعاد گوناگون آن را بررسی کرده است و با توجه به تفسیر ناپسند مستشرقان از وحی، دیدگاه‌های آنان را نقد کرده و پذیرفته است. فصل دوم درباره بحث «نزول قرآن و چگونگی آن» است. نویسنده در این فصل به دوگونگی نزول قرآن: دفعی و تدریجی، پرداخته و آن را با توجه به دلایلی استوار دانسته است. در ادامه این فصل به حکمت‌ها و رازهای نزول تدریجی پرداخته و نکته‌های سودمندی را یادآور شده است. آنگاه به بررسی دیدگاه‌ها درباره آیات و سوره‌های مکی و مدنی توجه کرده و ضمن توضیح و تبیین ضوابط و ملاک‌های مکی و مدنی، فهرستی از سوره‌ها و آیات مکی و مدنی را ارائه و موارد اختلافی را مشخص کرده است.

۱. برای آشنایی با این آثار و درون‌مایه آن‌ها رک: مهدوی‌راد، سیرنگارش‌های علوم قرآنی، ص ۲۳۴-۲۵۴ و کریمی‌نیا، همان، ص ۳۰-۳۹.

فصل سوم، عهده‌دار بحث «جمع قرآن» است. وی اساس بحث را بر پژوهش دقیق و نقد و تحلیل استوار آیه‌الله العظمی سید ابوالقاسم خوئی رحمه الله از روایات جمع قرآن در اثر گران قدرش *البیان بنا نهاده و با افزونی‌هایی هوش‌مندانه و نگرش دقیق به منابع دیگر و گردآوری قرائن و دلایل فراوان، نتیجه بحث را این‌گونه رقم زده است: «تحقیق علمی نشان می‌دهد که همه قرآن در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله نگاشته و جمع شده بود...»*. وی آن‌گاه به نقد و تحلیل دیدگاه‌های دیگران پرداخته و در پایان فرضیه‌های دیگر را در جمع قرآن نقد و رد کرده است.

در فصل چهارم به بحث مهم قرائت‌ها پرداخته و ضمن چگونگی شکل‌گیری قرائت‌ها، عوامل اختلاف و پیدایی قرائت‌های گوناگون و گسترش آن را گزارش کرده و با نقدی عالمانه ارتباط حدیث «احرف سبعة» را با قرائت‌های هفت‌گانه گسسته است. آن‌گاه نقش ابن‌مجاهد را در «تسبیح» قرائت‌ها بازگفته و چرایی گزینش قرائت‌های قاریان هفت‌گانه را نقد کرده است. با نگاهی به نگرش تاریخی و دقیق وی و پژوهش‌گران دیگر در این بحث، به‌روشنی می‌توان دریافت که تواتر قرائت‌های هفت‌گانه و اتصال آن به زمان پیامبر صلی الله علیه و آله گمانی بیش نیست و پژوهش‌گر استواراندیش هرگز بدان معترف نمی‌شود. نویسنده با اشاره به چگونگی قرائت‌های ده‌گانه و چهارده‌گانه، این فصل را نیز پایان داده است.

در فصل پنجم با عنوان «شکل القرآن»، به چگونگی کتابت، رسم الخط و نقطه گذاری آن پرداخته است. این فصل نشان دهنده این است که مسلمانان در آغاز، به ثبت و ضبط نص قرآنی - پیراسته از هر آرایه‌ای - تأکید داشتند؛ ولی با گذشت سال‌ها و به وجود آمدن مشکلاتی در قرائت، به اعراب و نقطه گذاری روی آوردند. آن‌گاه نقش ابوالاسود دؤلی را در نقطه گذاری قرآن بازگفته و حکم‌نگی تداوم آن را از سوی شاگردانش گزارش کرده و نقش خلیل بن احمد فراهیدی را در زدودن مشکلات به وجود آمده شناسانده است. در ادامه بحث، مطالب سودمندی را در چگونگی کتابت مصحف در سده‌های آغازین و واپسین و مسائل پیرو آن آورده است.

در فصل ششم با گزینشگری تمام و استواری استدلال، به سلامت قرآن از تحریف پرداخته است. او در این فصل، پندارهای بی‌اساس مستشرقان را در این باره بازگفته و به انگیزه آنان از نشر این گونه مطالب اشاره کرده و آن‌گاه با نگاهی به ابعاد مسئله تحریف با توجه به سیر تاریخی ثبت و ضبط آیات قرآن و فرضیه‌های تحریف در پرتو دلایل تاریخی، روایی و عقلی بی‌اساس بودن این پندار را آشکار ساخته است. نویسنده در جای‌جای این بحث، دیدگاه‌های متفکران و قرآن‌پژوهان اسلامی را آورده، بر استواری دیدگاه خود در تحریف ناپذیری قرآن افزوده است.

اثر آقای صغیر، کتابی کم حجم، اما پر بار و خواندنی است؛ کتابی

پیراسته از افزونی‌های غیرلازم و اثری استوار در نگارش و عرضه و مستند و دقیق است.^۱

با در نظر گرفتن ویژگی‌های پیش‌گفته، برگردان این کتاب به پارسی و دست‌یابی آسان مخاطبان پارسی‌زبان به درون‌مایه آن، شایسته می‌نمود و چنین بود که در پی اشاره‌ها و رهنمایی‌های حضرت استاد، دکتر محمدعلی مهدوی‌راد و تشویق‌ها و پایداری‌های دکتر حسن رضایی هفت‌آذر، و دست‌یاری جمعی از دانشجویان پردیس فارابی دانشگاه تهران، آقایان: مجتبی انصاری، سلمان بابایی‌گواری، محمدرضا حمیدی‌اصل، محمد سبط الشیخ، روح‌الله شاهی، ابوالفضل فرهادی، مرتضی ولی‌زاده و خانم‌ها سیده‌راضیه توسل، فاطمه بیات، سیده‌نیمه ثقلی، مرضیه جدیدالاسلام، زهرا جوادی، سمانه صنعت‌گرقهرودی، طاهره نعمتی، سمیه هادی‌لو و کوثر یوسفی نجف‌آبادی، این کار به انجام و فرجام رسید.

با توجه به سطح علمی ترجمه انجام‌گرفته و گوناگونی قلم‌ها و سبک‌ها در بخش‌های گوناگون آن، نظر بر آن قرار گرفت که این جانب ویرایش علمی و یک‌سان‌سازی ترجمه را عهده‌دار شوم. با بازنگری انجام‌گرفته، ترجمه و سبک زبانی آن تحولی کلی و عمده یافت و سرانجام، ترجمه پیش‌رو به دست آمد. با وجود این، ترجمه حاضر همانند دیگر پدیده‌های بشری از اشتباه و کاستی به دور

۱. مهدوی‌راد، سیر نگارش‌های علوم قرآنی، ص ۲۴۵-۲۴۸.

تاریخ قرآن

نیست؛ از این رو راهنمایی و تذکاراتی استادان، پژوهش‌گران و قرآن‌پژوهان را بر دیده خواهم نهاد.

در پایان نیز از مدیریت و دست‌اندرکاران تولید مؤسسه بوستان کتاب که مقدمات آماده‌سازی فنی و چاپ و نشر آن را فراهم آوردند، تشکر می‌کنم.

این گفتار را با یاد و خاطره استادم روان‌شاد ناصر علی عبدالله (حکمت) به فرجام می‌رسانم که در راه آموختن زبان عربی به من و هم‌گنانم در دانشکده علوم حدیث بسیار می‌کوشید.

قم، پردیس فارابی دانشگاه تهران

روح‌الله شهیدی

زمستان ۱۳۹۵ ش

مقدمه

اهمیت پژوهش حاضر، برخاسته از اهمیت بنیادین موضوع آن در گستره قانون گذاری، تاریخ و میراث اسلامی است. موضوع این واکاوی، با جان لفظ و معنای قرآن پیوند دارد و از مستندات و مدارک مرتبط با روحی تدوین و اعراب گذاری قرآن، کوشش هایی که در خلال آن ها رخ داده و سیر تاریخی شان سخن می گوید. بررسی پیش رو، گرد جزئیات پراکنده ای می چرخد و پاره های آن را فراهم و جمع پریشانش را یک پارچه می کند؛ البته در گردآوری موضوعات پیچیده و کندوکاو فضاهای ناشناخته، گاه از دیدگاه های تقلیدی و مرسوم و قیدوبندهای موروث حاصله می گیرد و خواننده در آن، از تعصب و رگه ای از هواخواهی نشانی نخواهد یافت. در آن، هدف علمی بر میل و خواهش شخصی چیره گردیده تا از این رهگذر هدف فنی و تخصصی برآمده از نقد و پالایش با مقصود دینی به دست آمده از استقرای داده ها و معرفت، با هم در آمیزد. نگارنده در پژوهش خود، نه بر مرز افراط پای نهاده، نه در وادی

تسامح و سهل انگاری قدم گذاشته؛ بلکه راهی میان این دو برگزیده است.

زیرمجموعه‌های پژوهش حاضر، تمام جزئیات ریز و گستره‌های درازدامن تاریخ قرآن را زیر چتر خویش گرفت؛ یعنی از پدیده‌ی وحی، آغاز و بر نزول آن گذر کرد. سپس بر جمع، قرائت و نشانه‌گذاری آن کل گشتی داشت و با سلامت و صیانتش [از تحریف] پایان یافت و بدین‌سان در چند فصل زیر سامان گرفت:

فصل اول: وحی قرآنی

این فصل، از پدیده‌ی وحی قرآنی سخن گفته و نشان داده است که وحی الهی، پیامبر ﷺ را چون پیامبران پیشین یاور و پشتیبان بود. هم‌چنین آوردگاهی برای تفسیر و واکاوی روان‌شناختی، علمی و قرآنی پدیده‌ی وحی بود. وانگهی به بررسی پاره‌ای یاوه‌سرایی و دیدگاه‌های بی‌پایه پرداخته که گاه وحی را گاه کشف، الهام و امور درونی را هدف گرفته، تا به میانجی آن، حالت وحی و اثرگذاری بیرونی آن بر پیامبر ﷺ این حالت‌ها را از دیگر حالت‌ها جدا ساخته و نشان دهد که چگونه گروهی از مستشرقان، کینه‌توزانه آن را به گونه‌ای دیگر تفسیر می‌کنند. بدین ترتیب، بازتاب بیرونی این پدیده را که برخلاف پندارها از انفعالات ناخودآگاهانه جداست، شفاف و بی‌پیرایه ساخته است. طبیعی بود که بازتاب پدیده‌ی پیش‌گفته، پی‌آمدهایی نیز داشته باشد، زیرا پیامبر ﷺ با حقیقتی ناآشنا و جدا از

هستی اندیشه و اراده خویش روبه‌رو بوده که امر می‌کند، بازمی‌دارد و خبر می‌دهد. در این فضا، پیامبر ﷺ چنان تأثیر می‌پذیرد که تنها سراپا گوش است؛ فرمان می‌برد و ابلاغ می‌کند. این‌ها همان وحی بود، یعنی آن قرآن شگفتی که تازیان فراروی موج خروشانش، سیرت و سرگردانی خویش را فریاد زدند و دروغ‌پردازی‌های ناسازشان در وصف آن نافرجام ماند.

فصل دوم: نزول قرآن

فصل دوم واکاوی متمرکز این مباحث را در بر گرفته است: آغاز نزول و زمان آن، نزول تدریجی و دفعی، اسرار نزول تدریجی قرآن کریم، گام‌به‌گام‌بودن نزول، تاریخ‌گذاری سوره‌های مکی و مدنی، ضوابط مکی و مدنی بودن، اسباب نزول و تاریخ‌گذاری آن و آنچه در مکه و مدینه نازل شده است. این خود مبحثی مصداق پژوهانه و فشرده است که پیوست آن سیاهه‌ای آماری از سوره‌های قرآن، شماره آن‌ها، تعداد آیات و زمان و مکان نزولشان آورده‌ایم.

فصل سوم: جمع قرآن

این فصل از رهگذر پژوهش علمی و واقع‌گرایانه به سیر تاریخی روایات جمع قرآن و ناسازواری آن‌ها می‌پردازد. از این‌جا و آن‌جا تکه‌پاره‌های آن را می‌جوید و از صافی می‌گذرانند. بدین‌سان، بر آن است که قرآن در روزگار پیامبر ﷺ گرد آمده است. روایات معتبر،

فراوانی مصاحف صحابه، فرایند بر خواندن و آموزش قرآن در دوران رسول خدا ﷺ، کتابت و وجود کاتبان در آن روزگار و ادله یقین آور عقلی و نقلی دیگر از این دست؛ پی‌درپی بودن این جمع‌آوری را پسندیده و مقبول می‌سازند. فصل سوم، سرنوشت مصحف ابوبکر را نیز کاویده؛ دیدگاه‌های تردید‌آلود درباره آن را بررسی کرده و آنگاه دیدگاه نهایی خود را آورده است. هم‌چنین از تمام مراحل مصحف عثمانی سخن گفته و آن را نص کامل قرآنی دانسته است.

فصل چهارم قرائت‌های قرآن

فصل چهارم رویکردهای اساسی در زمینه اسباب، محرک‌ها و عوامل پیدایی قرائت‌های قرآن را شامل می‌شود؛ در حدیث «حروف هفت‌گانه» مناقشه کرده؛ به موضوع اختلاف و گوناگونی قرائت‌ها از نخستین روزها، که آستان این علم بود پرداخته؛ تمام رویکردها را در این باره در نظر گرفت و در این میان، اعراب مصحف عثمانی، شفاهی بودن روایت از پیامبر ﷺ و اختلاف لهجه‌های تازیان را در سربر آوردن قرائت‌ها، مسائلی مهم و هم‌سنگ به شمار آورده است. سپس وجوه قرائت‌ها را پژوهش کرد و به دنبال آن، بر تعداد تازیان و دیدگاه‌های متعارض در زمینه جایگاه ایشان مروری گذراند. هفت نفر از ایشان را بررسی و اعتماد بر قرائت آنان را به‌سان اصلی قابل‌مراجعه ثابت کرده است. اختلاف در این قرائت‌ها، اغلب از اختلاف‌های اعرابی فراتر نمی‌رفت و فقط در مواردی اندک این مرز

را در می‌نوردید. این فصل، به قرائت‌های هفت‌گانه اعتبار بخشیده و میان [اصل] قرائت و گزینش، تفاوت نهاده است. از دیدگاه کسانی که قرائت را نقل شفاهی می‌دانند، سخن گفته و قرائت شاذ را ضعیف دانسته و در پرتو معیارهای نقد و پذیرش، از شرط‌های قرائت معتبر پرده برداشته است. پاسخ این پرسش را آشکارا داده که چرا تواتر قرائت‌ها اختلافی است و آیا خاستگاه این تواتر از قاریان است یا از پیامبر ﷺ و هم‌حین میان حجیت قرائت‌ها و جواز نماز با آن‌ها جدایی افکنده است.

فصل پنجم: شکل قرآن

پنجمین فصل مباحثی چند را در بر گرفته است: شکل قرآن چیست و مسلمانان نخستین زیاده‌های توضیحی را در رسم الخط قرآنی خوش نمی‌داشتند.

ابوالاسود و شاگردانش نقطه‌گذاری قرآن را آغاز کردند و ابوالاسود در این زمینه پیش‌آهنگ بود. خلیل بن احمد فرماید: با ایجاد و گذاشتن شکل حرکات، کار ابوالاسود را اسرار بخشید. همزه، تشدید، روم (اشاره خفیف به حرکات)، اشمام (ادای حرف بین ضمه و کسره) و هر علامتی که با هدف بهبود نشانه‌گذاری قرآن پدید آمده و هم‌چنین قواعد ایجادشده برای تمایز میان نصّ قرآن و پیرایه‌های آن، از دیگر مباحث این بخش است. فصل پیش‌گفته، وانگهی به رسم‌المصحف پرداخته که در هاله‌ای از غلو و تقدیس

فرورفته، حال آن که از رنگ و بوی شرعی بر آن نشانی نیست. هم چنین ادعای توقیفی بودن خط مصحف را نفی می کند و بر آن می شود که این خط، از توافق و قرارداد کاتبان به دست آمده است و نوشتن آن با خطوط دیگر رواست. از نظرگاه این پژوهش، اختلاف خط ها و ناهم خوانی آن ها با اصول املا ی عربی، برخاسته از اشتباه کاتبان است؛ البته بر کاتبان هم خرده ای نیست، زیرا نهایت علم و آگاهی ایشان همین قدر بوده است. نشانه گذاری قرآن با تکامل خطوط آن در گذر روزگاران هم نوایی می کرد تا این که در غرب، مصر و دیگر سرزمین های جهان عرب به چاپ رسید.

فصل ششم: سلامت قرآن کریم [از تحریف]

این فصل سخن از توثیق نص قرآنی و عدم رویداد تحریف در آن را بر عهده دارد و در آن به همه گونه ها و فرض های تحریف قرآن پرداخته شد که براساس پاره ای ادعا، فرضیه، روایت، تهمت، شبهه و نیرنگ بنیان دارند. در تمام بنیان های تحریف، مناقشه کرده، فراروی آن دلیلی آورده و درون مایه آن را به تفصیل کاویده و به بیانجی آن به سلامت و صیانت قرآن از تحریف دست یازیده است.

منابع و مراجع مورداعتماد در این پژوهش عبارتند از: نگاشته های متقدمان در عرصه علوم قرآن، تفسیر، اسباب نزول، قرائت ها، رسم الخط و حدیث، دست آوردهای متأخران در گستره های پیش گفته - هرچند خرد و اندک بود - و نگاشته های خاورشناسان در

تاریخ، چینش، گردآوری، نشانه‌گذاری، نگارش، قرائت، مراحل، مکی و مدنی قرآن و زمینه‌هایی دیگر از این دست.

البته این لزوماً به معنای هم‌نوایی با نگارندگان و پیروی از مجتهدان نبود؛ چنان‌که بارها در دیدگاه‌های گوناگون با یکدیگر اختلاف کرده‌ایم و چه‌بسا بر هم خرده گرفته، به نقد هم‌دیگر روی آورده‌ایم؛ حال آن‌که روش هریک از ما به حقیقت می‌انجامید. گاه هم در دیدگاه‌های هم‌داستان بوده‌ایم. با این همه، هر اندیشه‌ای را - چه درست باشد و چه غلط - ارج نهاده‌ایم و در عین حال - چه اندیشه‌ای را بپذیریم و چه نپذیریم - بر درستی‌ها صحه گذاشته، بر لغزش‌ها اشکال گرفته‌ایم. بهر رو، تنها راه علمی بایسته پیروی و نتیجه‌گیری بنیان‌شده، بر اساس مقایسه‌ی متون و تامل نهادن میان اندیشه‌ورزی‌ها در خور صیانت از اصول روش‌شناختی است. هم‌چنین، مقدس بودن علم دین که در قرآن نمایان شده، فزاتر است از همه دیدگاه‌های حاشیه‌ای که پیوند خویش را با منطق کسسه‌نشانان؛ چنان‌که گاهی عناوین و اسم‌های درخشان، در پرتو حقایق علمی پنهان می‌شوند.

گام‌های پژوهش حاضر در راه نظریه‌پردازی، کشف و اجتهاد بود؛ ولی کامیابی من فقط در دستان خداوند بلندمرتبه و بزرگ است. تنها بر او تکیه می‌کنم و بدو روی می‌آورم که مرا بسنده و نیک‌ترین وکیل است!

دکتر محمدحسین علی‌صغیر